

قسمت یازدهم

زنان روزگار قاجار به روایت زنان فرنگی:

لباس زنان ایرانی از اندرونی تا مغازه‌های زنانه‌دوزی

زهره شریفی

«...زنان به پوشیدن دستکش‌های کتانی سفید علاقه‌مندند. گاه بر پشت دستکش‌ها برودری دوزی‌هایی رنگی دیده می‌شود و اغلب روی آن انگشتری به انگشت می‌کنند. بسیاری از انگشتری‌ها دارای نگین‌های برجسته‌ای از سنگ‌های قیمتی است که پوشیدن دستکش روی آنها را مشکل می‌سازد. اما منظور دیگر از این کار، به نمایش گذاردن انگشتری‌ها است که در این صورت مجلل‌تر و پرجلوه‌تر نمایان می‌شود. به طور کلی با دستی که دستکش و انگشتری دارد، پیچه را پایین نگاه می‌دارند...». «کلارا کولیور رایس» در میان نوشته‌هایش درباره زنان ایرانی به چگونگی لباس و پوشاک زنان در اواخر روزگار قاجار نیز توجه داشته، تا جایی که در کتاب خود بخشی را به روایت این موضوع اختصاص داده است.

● حضور پررنگ زنان ایرانی

زنان ایرانی در میان نوشته‌های اروپاییان از خاطره‌نویسی گرفته تا سفرنامه‌هایشان جایگاه خاصی دارند. این توجه از همان آغاز مسافرت‌های پی در پی اروپاییان به ایران از زمان حکومت صفوی بوده است، تا جایی که در بخش‌های مختلفی از نوشته‌های سیاحان و سیاستمدارانی که به دلایل مختلف به ایران سفر کرده‌اند پرداختن به چگونگی وضعیت زنان ایرانی حضوری پر رنگ داشته است.

● سیاحان و توجه به زنان

البته اگرچه روایت از زندگی زنان ایران به نسبت مردان، کمتر در سفرنامه‌ها و نوشته‌های اروپاییان دیده می‌شود اما همانقدر نیز، با توجه به ریزبینی و توجه خاص آن نویسندگان، نشان از اهمیت آنان به زن ایرانی و چگونگی وضعیت زندگی آنان داشته است. از دوران صفویه تا اواخر قاجار ما شاهد بسیاری از این سفرنامه‌ها و نوشته و یادداشت‌ها هستیم که با مطالعه آن می‌توانیم اطلاعات ارزشمند و قابل استنادی را به دست آوریم.

● ریختن دور شته موی بلند

در زمان شاه عباس صفوی «پیترو دلاواله» جهانگرد ایتالیایی از جمله این سیاحانی است که در سفرنامه خود درباره چگونگی لباس زنان ایرانی در درون خانه، اینچنین نوشته است: «...لباس زنان ساده است، منتهی از پارچه‌های قیمتی ابریشمی با تار و پود طلایی بافته شده و دارای نقش‌های زیبایی است...رنگ روسری‌ها مختلف است و دنباله آن از عقب تا روی زمین ادامه پیدا می‌کند. چند رشته مروارید به طول چهار انگشت به بند پیشانی آنان آویزان است و دو رشته موی بلند نیز از طرفین صورتشان پایین ریخته...».

● پیچیده در متقال نازک و لباسی گشاد

از دیگر جهانگردان «دن گارسیا فیگوئروآ» سفیر پادشاه اسپانیا در دربار شاه عباس صفوی است که شکل و شمایل زنان را در بیرون از خانه اینچنین توصیف کرده است: «...زن‌ها از سر تا ناف یا گردگاه خود را با لباسی گشاد از پارچه‌های سفید رنگ می‌پوشانند و چنان در جامه فرو می‌روند که چشم‌هایشان به زحمت دیده می‌شود..» و «فدت آفاناس کاتف» یکی از بازرگانان روس نیز اینچنین نوشته است:«... زنان در بیرون از خانه خود را به متقال نازکی می‌پیچند که صورت آنها پیدا نیست...».

● چهار حجاب در زمان صفویه

در این میان توصیف «ژان شاردن» جهانگرد فرانسوی در زمان شاه سلیمان صفوی از پوشش زنان جالب است:«...عموماً زنان چهار حجاب دارند: دو تا در خانه به سر می‌کنند و دو تای دیگر را هنگام خروج از منزل روی آنها می‌افزایند. نخست روسری است که برای آرایش تا پشت بدن آویزان است. دو، چارقد است که از زیر ذقن می‌گذرد و سینه را می‌پوشاند. سوم حجاب سفید(چادر) است که تمام بدن را مستور می‌سازد و چهارم به شکل دستمالی (روبند) است که روی صورت نهند و مخصوص مساجد و معابد می‌باشد...».

● پوشش زنان افشاریه و زندیه

این توصیفات از پوشش و لباس زنان ایرانی را می‌توان در دوره‌های بعد از صفویه نیز در نوشته‌های دیگر مسافران اروپایی یافت. از جمله این اشخاص، جهانگردانی هستند که در زمان نادر شاه افشار و کریم خان زند به ایران سفر کرده و در کنار نوشتن از شرح حال مردم ایران و وضعیت سیاسی و اجتماعی و... به زنان و چگونگی زندگی آنان جداگانه اشاره‌هایی کرده‌اند که بسیار جالب و قابل تأمل است و از جمله این جهانگردان «کارستن نیبور» است.

● لباس عجیب زنان طبقه متوسط

این مرد جهانگرد و نقشه‌بردار آلمانی در زمان کریم‌خان زند به ایران سفر کرده و در بخشی از سفرنامه خود درباره پوشاک زنان ایرانی نوشته است: «... زن‌های طبقه متوسط...لباس خیلی عجیبی می‌پوشند. آنها دور رانشان پارچه زیادی می‌پیچند تا رانشان کلفت جلوه بکند. پیراهن زن‌ها کوتاه است و به سرشان دستمال و لچک زیادی می‌پیچند و بعد روی دستمال و لچک، چادر سفیدی می‌اندازد. آنها حتی از جلوی صورتشان هم دستمال سفیدی می‌آویزند...».

● سیر تحولات در پوشاک زنان

تاریخ پیش می‌رود و به روزگار پر رفت و آمد قاجار می‌رسد که با هر بهانه وانگیزه‌ای مسافرانی از اروپا به ایران سفر می‌کرده‌اند. به گفته «دکتر ویلز» که در زمان ناصرالدین شاه از انگلیس به ایران آمده بود در یک قرن اخیر تغییرات زیادی در فرم لباس زنان ایرانی به وجود آمده بود که در هر دوره تاریخی در پی خود تغییرات ریز و البته تأثیرگذاری داشته است که با مطالعه دقیق این نوشته‌ها می‌توان سیر تحولات را حس کرد.

● اندرونی و زنان از پس پرده

البته از آنجایی که زنان ایرانی همیشه در پرده بودند و مردان نیز اجازه ورود به اندرونی را نداشتند گاه توصیفات این نویسندگان بر اساس آنچه که تنها به‌عنوان لباس بیرون خانه دیده یا گهگاهی اتفاقی لباس اندرونی زنان را دیده‌اند روایت شده است. چنانکه «اگوست بن تان» در سفرنامه خود نوشته است: «...در این مدت نتوانستم حتی یکبار داخل منازلی را که دعوت می‌شدم ببینم. زنان از پس پرده مرا تماشا